

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

คนไทยมีความผูกพันกับสายน้ำมาช้านาน ชุมชนที่อาศัยใกล้ชิดกับแม่น้ำลำคลองสะท้อนภาพของวิถีความเป็นอยู่ของคนไทยได้อย่างชัดเจน แต่ทุกวันนี้สถานการณ์ของแม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำต่างๆ ทั่วประเทศกำลังเผชิญกับปัญหาความเสื่อมโทรมทำให้ประมาณร้อยละ 29 เป็นแหล่งน้ำที่มีคุณภาพต่ำ และอีกประมาณร้อยละ 5 เป็นแหล่งน้ำที่มีคุณภาพอยู่ในเกณฑ์ต่ำมากที่สุดต้องเร่งดำเนินการแก้ไข

น้ำในแม่น้ำลำคลองต่างๆมาจากน้ำฝน ลำน้ำจะมีปริมาณมากในช่วงฤดูฝน แต่ในช่วงฤดูอื่นๆ ปริมาณน้ำจะลดน้อยลง เนื่องจากสภาพความผันแปรของปริมาณน้ำฝน ลักษณะภูมิประเทศ และโครงสร้างของดินจึงทำให้ปริมาณน้ำที่มีอยู่ในแม่น้ำลำคลองของแต่ละแห่งแตกต่างกันออกไป ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำของแม่น้ำลำคลองคือ ปัญหาน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก และน้ำน้อยไม่พอเพียงในฤดูแล้งอันเนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่า นอกจากนี้ปัญหาคืออีกประการหนึ่งคือ ปัญหาน้ำเน่าเสียอันเนื่องมาจากการทิ้งขยะและของเสียสิ่งปฏิกูลลงสู่แหล่งน้ำ ทั้งนี้เพราะประชาชนโดยทั่วไปยังขาดความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ตลอดจนไม่ทราบถึงผลเสียที่เกิดจากการทำลายทรัพยากรน้ำ ทำให้ไม่ตระหนักถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ซึ่งนำไปสู่การใช้ทรัพยากรน้ำอย่างขาดความรอบคอบและความรับผิดชอบ (โกวิทย์ พวงงาม ปรีดี โชติช่วง และพิชัย หวัดสูงเนิน, 2536) ซึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำนั้น จะต้องให้ประชาชนผู้ใช้แม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำต่างๆ ได้ตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรน้ำ รู้จักการดูแลรักษา โดยส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจ มีการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบ รวมทั้งมีองค์กรชุมชนและอาสาสมัครในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรน้ำในท้องถิ่นของตน ดังนั้น การศึกษาถึงสภาพความเป็นไปทัศนคติ ความรู้ความเข้าใจของประชาชนในท้องถิ่นชุมชนต่างๆ ที่มีส่วนในการใช้ทรัพยากรน้ำในชุมชนของตน รวมทั้งการหาแนวทางที่จะทำให้ทุกคนในชุมชน หันมาใส่ใจ ช่วยกันดูแลและอนุรักษ์แหล่งทรัพยากรน้ำในชุมชนอย่างจริงจังจึงเป็นสิ่งสำคัญในการแก้ไขปัญหา

ตำบลบ้านต้อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา เป็นพื้นที่ที่มีประชาชนตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่จำนวน 18 หมู่บ้าน มีประชากรรวมทั้งหมด 12,382 คน ชุมชนที่อาศัยอยู่ติดลำน้ำแม่ต้อม ได้แก่ บ้านสันตื้นฝิ่ง บ้านสันหนองเหนียว บ้านต้อมกลาง บ้านต้อมคง และบ้านร่องห้า มีครัวเรือนทั้งหมด 799 ครัวเรือน ประชากร 2,862 คน (วารสารองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านต้อม, 2550) ประชาชนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในตำบลบ้านต้อมมีอาชีพหลากหลาย เช่น เกษตรกรรม ประมง รับจ้าง รับราชการ ค้าขาย เป็นต้น ซึ่งประชาชนจะมีส่วนในการใช้ทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต้อมมากน้อยแตกต่างกันไป ปัจจุบันมีการใช้ทรัพยากรน้ำอย่างขาดความรู้ความรับผิดชอบ เช่น การทิ้งขยะลงไปในลำน้ำ และการปล่อยน้ำเสียในบ้านลงในลำน้ำแม่ต้อม เป็นต้น ซึ่งทำให้เป็นสาเหตุให้เกิดความเสียหายกับลำน้ำแม่ต้อม เช่น น้ำเน่าเสีย ปัญหาการขาดแคลนน้ำ และปัญหาแหล่งน้ำตื้นเขิน เนื่องจากทุกๆ อาชีพมีการใช้ทรัพยากรน้ำร่วมกัน เพราะฉะนั้นจึงมีการใช้ทรัพยากรน้ำเป็นจำนวนมาก ถึงแม้ว่าจะมีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาประชาสัมพันธ์ ณรงค์เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำทำให้สามารถแก้ปัญหาได้บ้าง แต่ก็ยังเกิดปัญหาด้านทรัพยากรน้ำ อันมีสาเหตุมาจากการขาดความร่วมมือของประชาชนในพื้นที่อีกด้วย (วารสารองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านต้อม, 2550)

ลำน้ำต้อม หรือลำห้วยแม่ต้อม เป็นแหล่งน้ำลำธารที่เกิดจากป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้า-แม่ยาวี ทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอเมืองพะเยา ซึ่งไหลผ่านตอนกลางของตำบลบ้านต้อม แล้วไหลลงมาบรรจบกับลำน้ำอิงบริเวณกว๊านพะเยา ลำน้ำนี้มีขนาดเล็ก ส่วนใหญ่มีสภาพตื้นเขินมีน้ำไม่ตลอดปี บริเวณต้นน้ำแม่ต้อมมีการก่อสร้างฝายเป็นระยะๆ จึงทำให้มีน้ำขังเกือบตลอดปี

สภาพปัญหา คือ ลำน้ำแม่ต้อมเสื่อมโทรม แหล่งน้ำตื้นเขิน และมีประชาชนบางกลุ่มยังทิ้งขยะลงไปในแหล่งน้ำ เพราะมีแต่ผู้คนอาศัยใช้ประโยชน์ แต่ขาดการดูแลรักษา ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ลำน้ำแม่ต้อมถูกใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร เพื่อใช้อุปโภค-บริโภค ในครัวเรือนใช้เป็นแหล่งน้ำดิบเพื่อผลิตเป็นน้ำประปาหล่อเลี้ยงประชาชน รวมถึงเป็นแหล่งท่องเที่ยว และใช้เป็นทางระบายน้ำทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ เช่น โรงงานผลิตลูกชิ้น ได้ปล่อยน้ำเสียหรือเศษของลูกชิ้นลงไปในลำน้ำ นอกจากนี้ยังมีโรงงานทำครก โรงงานทำปลาต้ม โรงงานทำถ่านไม้ เป็นต้น จนทำให้ลำน้ำแม่ต้อมมีผลกระทบต่างๆ ที่เกิดกับลำน้ำแม่ต้อม คือ คุณภาพน้ำต่ำลง เนื่องจากแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค และบริโภค เป็นแหล่งรองรับน้ำเสียจากชุมชน และพื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบ ในปัจจุบันชุมชนมีการขยายตัวอย่างมากรวมถึงการเพิ่มขึ้นของประชากร และการขยายตัวของพืชพันธุ์น้ำมากเกินไป พืชพันธุ์ที่อยู่ในลำน้ำแม่ต้อม คือ ผักตบชวา ถึงแม้ว่าจะมีการกำจัดอย่างต่อเนื่องแต่มีการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งก่อให้เกิดผลดีและผลเสีย

สำหรับผลดีคือ เป็นอาหาร ที่แพ้อาศัยและที่วางไข่ของสัตว์น้ำชนิดต่างๆ รวมทั้งมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำจะทำให้ยังคงอยู่ในแหล่งน้ำมีปริมาณพืชน้ำอย่างเหมาะสม แต่ถ้าพืชน้ำนั้นมีการขยายตัวมากเกินไปทำให้เกิดผลเสียจะทับถมและทำให้แหล่งน้ำตื้นเขินได้ นอกจากนี้ยังทำลายทัศนียภาพของลำน้ำแม่ต๋อมด้วย จึงทำให้ประชาชนได้หันมาช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต๋อม เพื่อที่จะได้นำมาใช้ประโยชน์ต่อไปได้

จากปัญหาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจทำการศึกษาเพื่อให้ทราบว่าประชาชนบริเวณรอบๆ ลำน้ำแม่ต๋อมมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต๋อมอย่างไร โดยประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำมากน้อยเพียงใด ทำการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคความต้องการ และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับความต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต๋อมอย่างไรบ้าง และทำการศึกษาเพื่อให้ทราบว่า ประชาชนในพื้นที่นี้ต้องการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำมากน้อยเพียงใด เพื่อเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนให้เกิดการอนุรักษ์ และวางแผนทรัพยากรน้ำในชุมชนของตนเองต่อไป ดังนั้น ควรมีการร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ และประชาชนควรจะมีความรู้ ความเข้าใจ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำบริเวณพื้นที่ลำน้ำแม่ต๋อมอย่างทั่วถึง เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ท้องถิ่น และสามารถควบคุม ป้องกัน และแก้ไขปัญหามลพิษทางน้ำในพื้นที่ลำน้ำแม่ต๋อมได้อีกด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความรู้ ความเข้าใจของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษาตำบลบ้านต๋อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
2. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษาตำบล บ้านต๋อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
3. เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรค ความต้องการ และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษาตำบลบ้านต๋อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

1.3 ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย

ตัวแปรอิสระ (Independent Variables) เป็นตัวแปรที่เป็นปัจจัยและเงื่อนไขระดับบุคคล ได้แก่

- อาชีพ ได้แก่

- เกษตรกรรม

- ประมง

- ค้าขาย

- รับจ้าง

- รับราชการ

- การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร

- หนังสือพิมพ์

- โทรทัศน์

- ผู้นำชุมชน/เจ้าหน้าที่รัฐ

- ป้ายประกาศ

- วิทยู

- ความรู้ความเข้าใจ เรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) ได้แก่ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในขั้นตอนต่างๆ เช่น

- การมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ

- การมีส่วนร่วมในการประสานงาน

- การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ

- การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

- การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

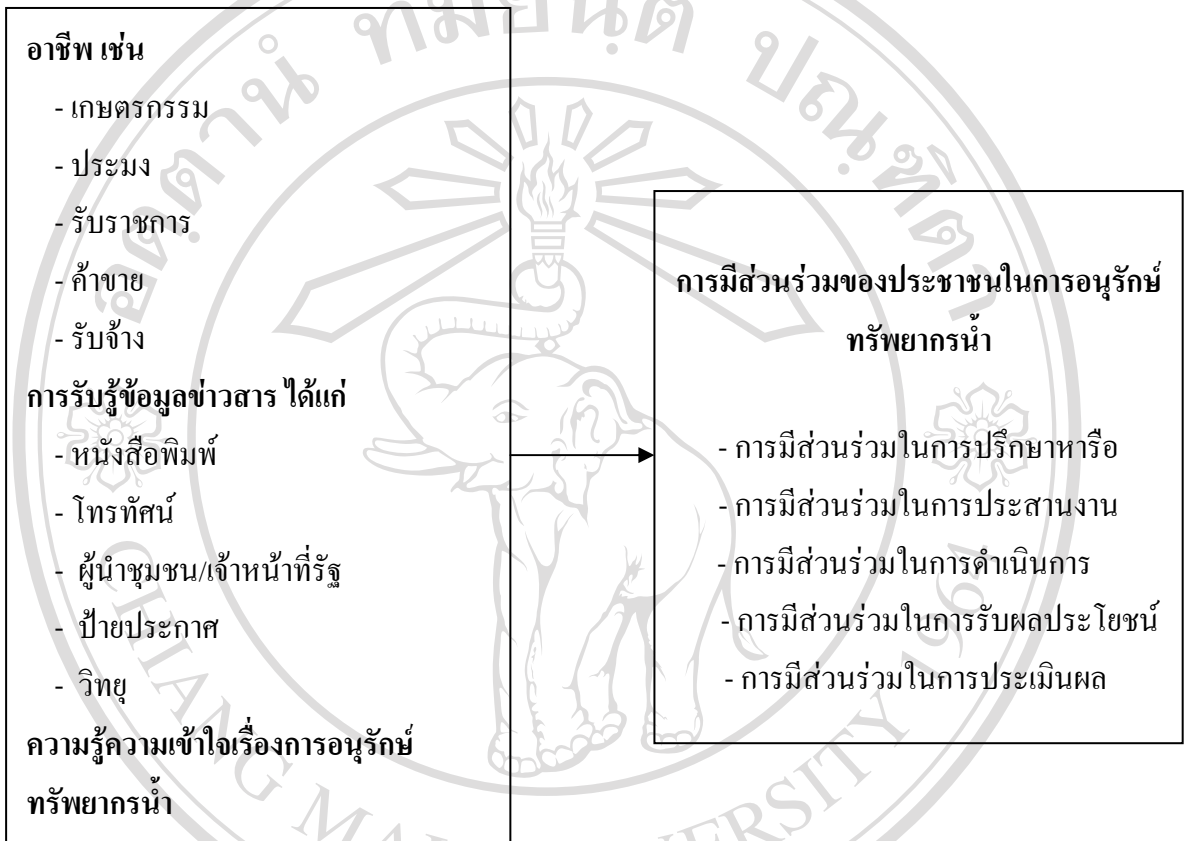
1.4 สมมติฐานในการวิจัย

1. ประชาชนที่มีอาชีพต่างกันมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำต่างกัน
2. ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำต่างกัน มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ
3. ประชาชนที่มีการรับรู้ข่าวสารต่างกันมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำต่างกัน

1.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ตัวแปรอิสระ

ตัวแปรตาม

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1.6 นิยามศัพท์

การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ลำน้ำแม่ต๋อมที่สามารถค้นหา ปัญหาสาเหตุในการวางแผน และดำเนินการในการเรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และมีการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลในบทบาทหน้าที่ของตนเองในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต๋อม เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีพ มีความหวงแหนทรัพยากร และมีความร่วมมือกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต๋อม โดยจำแนกได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ หมายถึง การเข้าร่วมในการปรึกษาหารือเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ โดยการเข้าไปประชุม แสดงความคิดเห็น ร่วมกันวางแผนพัฒนาท้องถิ่น ฯลฯ
2. การมีส่วนร่วมในการประสานงาน หมายถึง การเข้าร่วมไปติดต่อกับหน่วยงานของรัฐเพื่อขอความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต๋อม และประสานความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐหรือผู้นำชุมชน กับประชาชน เป็นต้น
3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน หมายถึง การเข้าร่วมไปดำเนินงานในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต๋อม เช่น สำรวจแหล่งทรัพยากรน้ำ ร่วมบริจาคทรัพย์สิน ร่วมปลูกต้นไม้เพื่ออนุรักษ์แหล่งน้ำ เป็นต้น
4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ หมายถึง การเข้าร่วมไปรับผลประโยชน์ต่างๆ จากแหล่งน้ำ เช่น ใช้ประกอบอาชีพประมง ใช้น้ำเพื่อการเกษตร ใช้เพื่ออุปโภค-บริโภค ใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น
5. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล หมายถึง การเข้าร่วมติดตามการดำเนินแผนงานหรือโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวกับลำน้ำแม่ต๋อม ตามที่กำหนดว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายหรือไม่ อย่างไร ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมกับหน่วยงานทางราชการ หรือมีกิจกรรมอื่นๆ กับเพื่อนบ้าน ฯลฯ

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ หมายถึง การกระทำ หรือการดำเนินงานใดๆ ให้ประชาชนในชุมชนบ้านต๋อมได้เห็นคุณค่าทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่ต๋อม เพื่อให้เกิดความรู้สึกหวงแหน และอยากที่จะเก็บรักษาไว้อยู่ตลอดไป หรือใช้ประโยชน์ตามความต้องการที่พอเหมาะ และใช้อย่างเพียงพอต่อการบริโภค และอุปโภค การทำให้ทรัพยากรน้ำมีคุณภาพดี เหมาะแก่การใช้ในชีวิตประจำวันต่อไป

การรับรู้ข่าวสาร หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนบ้านต๋อมได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ หรือจากการได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่รัฐหรือจากผู้นำชุมชน และได้รับจาก ป้ายประกาศ เอกสาร และสิ่งพิมพ์ เป็นต้น

ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ หมายถึง ข้อเท็จจริงที่ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำอย่างถูกต้อง และให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพื่อหลีกเลี่ยงการทำลาย หรือทำให้เกิดความเสียหายแก่แหล่งน้ำ และทำให้คุณภาพน้ำเสื่อมโทรมลงจากการทิ้งสิ่งปฏิกูลลงไปในลำน้ำ ทำให้ลำน้ำเกิดการเน่าเสีย

1.7 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษา ตำบลบ้านต่อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา โดยมีขอบเขตการศึกษา ดังต่อไปนี้

ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรกลุ่มเป้าหมายแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มชาวบ้านทั่วไป

1. กลุ่มผู้นำชุมชน หมายถึง ผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำกลุ่มต่างๆ ที่ได้รับการคัดเลือกจากประชาชนในชุมชน

2. กลุ่มชาวบ้านในชุมชนที่มีพื้นที่ทำกินติดกับแม่น้ำต่อม ผู้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ และผู้หาปลาในบริเวณพื้นที่ลำน้ำต่อม

ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ศึกษาความรู้ ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษาตำบลบ้านต่อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

2. ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษาตำบลบ้านต่อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ในประเด็นต่างๆ 5 ประเด็น คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ
- 2) การมีส่วนร่วมในการประสานงาน
- 3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
- 4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์
- 5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

3. ศึกษาปัญหาอุปสรรค ความต้องการและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ